

Світлана Брижицька

Християнські ікони в колекції Шевченківського національного заповідника (Канів)

Svitlana Bryzhitska

Christian icons in the collection of Shevchenko's National Reserve (Kaniv)

The collection of the Christian icons of the 19–21 century of Shevchenko's National Reserve is learned. The principle of the collecting is determined. The materials and the technique of museum's subjects are determined. The sources of the receiving of the icons, the geography of their location and legends are studied. The peculiarities of the collection of the icons are defined from 1985 to 2014.

Keywords: icon, saint, Christ, the Blessed Virgin, St. Nicholas, the object of museum, exhibit, exhibition, tree

Вивчено колекцію християнських ікон XIX–XXI ст. Шевченківського національного заповідника. Визначено принцип комплектування, матеріали, техніку музейних предметів. Висвітлено джерела надходження ікон, місце їхнього побутування, легенди. Названо особливості іконописного зібрання з 1985 по 2014 рр.

Ключові слова: ікона, святий, Христос, Богородиця, св. Миколай, музейний предмет, експонат, експозиція, дерево

Актуальність даного дослідження зумовлена необхідністю звернути увагу на проблему державного фінансування музеїв за статтями придбання музейних предметів та збереження традиції доброчинності у несприятливих економічних тенденціях останнього часу.

Перша публікація на заявлену тему була здійснена автором у збірнику наукових статей в 2010 р.¹ У ній йшлося про сакральні надходження з 1985 по 2009 рр. і визначено їхню роль у музейній експозиції 1989–2003 рр.

Метою цього пошукування є висвітлення нових надходжень іконописного зібрання заповідника, їхнього місця в діючій експозиції музею Т. Г. Шевченка, що відкрита 2010 р., та в музеї Тарасова світлиця.

Офіційно музей Кобзаря на Тарасовій горі належить до літературного профілю, хоча за типом експозиції більше відповідає меморіально-біографічному. Фондова колекція складається з таких груп зберігання: меморіальні речі, архів, декоративне мистецтво, живопис, графіка, книги, скульптура, сувеніри, фото, негативи, нумізMATика, фалеристика. Комплектування музейного зібрання відбувається за принципом дотичності до шевченківської тематики і здійснюється як шляхом закупівлі, так і завдяки традиції дарувати музейні предмети. Останньому і приділено найбільше уваги у запропонованому дослідженні.

Особливий науковий і художній інтерес становлять християнські ікони XIX ст. стилю романтизму і класицизму. Їх у зібранні небагато – 24. Частина з них вміщена в експозиціях музеїв заповідника. Час надходження ікон від 1985 по 2014 рр.. Ікони взято на основний і науково-допоміжний фонди.

Відомо, що Тарас Шевченко був охрещений 28 лютого (12 березня за н. с.) 1814 р. за православним обрядом у дерев'яній церкві Іоанна Богослова (XVII ст.). У «Формулярному списку Т. Г. Шевченка», солдата миколаївської армії, зазначалося, що він православного віросповідання². Тому поета і поховали згідно з традицією християнської віри, встановивши на могилі дерев'яного хреста, а з 1884 р. – чавунного³. Шевченко був людиною віруючою. К. Чуковський ще в 1911 р. писав, що «в Бога Шевченко веровал крепко», а «к молитве была у него величайшая способность»⁴.

Християнська віра вчить, що ікона є святиною, яка допомагає бачити Бога серцем і тим наближає людину до розуміння Бога. Тому в діючій експозиції музею Т.Г. Шевченка в експозиційному розділі «Доля», зокрема в куточку інсталяції «Колиска», де розповідається про народження Тараса Шевченка, його дитячі роки життя вміщено ікону св. Миколая (середина XIX ст.; дерево, темпера) (КН-23192). До цього святого українці завжди ставилися і ставляться з великою пошаною. За легендою ця ікона побутувала на малій батьківщині Шевченка в с. Моринці Звенигородського району Черкаської області. Це ікона народного іконопису: зображення св. Миколая поясне, він представлений в одязі православного архієрея; з піднятою у благословенні правицею; з Євангелієм у іншій руці; на голові – митра; німб овальний, жовтого кольору; вгорі обабіч на рівні голови – по стилізованій квітці без стебла. Тло ікони заповнене бароковим візерунком. Кольори традиційні для ікон черкаського регіону – червоно-коричневий, зелений, синій, жовтий, білий.

Ікони потрапили до зібрання по-різному: переважно передано державними установами або подаровано приватними особами. Ось і ця ікона св. Миколая подарована київським колекціонером Анатолієм Яшуком 2008 р. (рис. 1). (Зазначу, що у зібранні загалом є три ікони св. Миколая).

Утім, на цьому традиція дарування А. Яшуком не закінчилася. У 2012 р. у новозбудованому виставковому залі музею Т.Г. Шевченка з великим успіхом пройшла виставка «Український іконопис XVIII–XX ст. на полотні з колекції родини Яшуків (м. Київ)». І по закінченню цієї виставки Анатолій Михайлович подарував музею ікону Христос Вседержитель (кінець XIX ст. – початок XX ст.; полотно, олія), що побутувала на Чернігівщині⁵. Із «Атрибуційного висновку» О. Й. Денисенко, завідувача відділу Харківського художнього музею дізнаємося, що «рівень виконання свідчить про авторство невідомого народного майстра з притаманною наївною щирістю зображення... На полотні зображено, згідно

іконографічного типу, образ Ісуса (Вседержитель, Пантократор, Спас). Фарбову гаму витримано в червоному, синьому, жовтому кольорах (так звана «трійчатка»). Тло майже однотонне, зеленкувато-блакитне. Лик Ісуса ніби випромінює золотисте сяйво (своєрідна еманация божества), яке утворює німб навколо його чола. Риси обличчя правильні, досить індивідуалізовані: сині очі, акуратного, навіть дещо манірною рисунку брови, вперто затиснуті уста, акуратні вусики, «по-мокрому» розчесана борода, розділена на два клинці. Волосся розчесане на прямиї проділ, підстрижені кінці кучерів природними рухами спадають на плечі. Червоний із золотистою облямівкою хітон поєднано з глибоким синім кольором гіматію, з активним вкрапленням ультрамарину по нижньому краю. Права рука згідно з каноном в благословляючому жесті, у лівій – скіпетр і держава. Драпіровку хітона і гіматію художник намагався передати фактурно, за допомогою графічно-площинних лінейних мазків».

18 червня 2014 р. на урочистому засіданні з нагоди святкування 75-річчя відкриття Шевченківського меморіалу на Тарасовій горі Анатолій Яцук подарував заповіднику ліву та праву стулки царських врат центральної іконостасної частини з іконами «Свята Марія» та «Святий священномученик Власій» (XVIII ст.).

Щороку 10 березня Православна Церква вшановує св. Тарасія, Патріарха Константинопольського (Цареградського). 2005 р. заповіднику було передано в дар Архімандритами Києво-Печерської лаври Антонієм і Сергієм, від імені митрополита Київського і всієї України Володимира, ікону Святителя Тарасія Цареградського (кінець XX ст.; дерево, олія, позолота) (КН-21785). На звороті ікони є такий напис: «Ця ікона написана і освячена в Свято-Успенській, Києво-Печерській лаврі. Передається в дар музею Т. Г. Шевченка в Каневі. 9 березня 2005 р.» (рис. 2)⁶.

22 травня 2011 р., у день проведення урочистостей з нагоди 150-ї річниці репоховання Тараса Шевченка Прем'єр-міністр України зробив цінний дарунок в Тарасову світлицю – перший народний музей на Тарасовій горі, а саме – ікону св. Тарасія константинопольського (сер. XIX ст., Київщина), яку ми шукали близько 20-ти років. Адже саме на честь св. Тарасія Константинопольського і було названо Тараса Шевченка. Нині ця ікона експонується в музеї «Тарасова світлиця» під одним рушником з іконою Спаса Нерукотворного (середина XIX ст.; дерево, левкас, яєчна темпера) (КН-12682), яка має свою унікальну історію (рис. 3).

Ще 1888 р. ікону Спаса Нерукотворного було передано до Тарасової світлиці родиною канівського нотаріуса З. Краковецького. Про це свідчать три написи на звороті дошки: олівцем – «прор. Ілія муч. Екатор. Пр. Ефросинии 5р.»; чорним чорнилом – «Незабутньому Кобзарю, батькові Тарасу Шевченку отъ прихильнихъ Зах. Ив., Занфири Георгієвни, Олени, Галі і Илька Краковецькихъ і Юрія Ник.

*Рис. 1. Ікона св. Миколая, подарована київським колекціонером А. Яцуком 2008 р.
(середина XIX ст.; дерево, темпера)*

Рис. 2. Ікона Святителя Тарасія Цареградського (кінець XX ст.; дерево, олія, позолота), подарована заповіднику 2005 р. Архімандритами Києво-Печерської лаври Антонієм і Сергієм, від імені митрополита Київського і всієї України Володимира

Рис. 3. Інтер'єр Тарасової світлиці з подарованими іконами Спаса Нерукотворного (середина XIX ст.; дерево, левкас, яєчна темпера) та св. Тарасія Константинопольського (сер. XIX ст., Київщина)

Гутковського 11-го червня 1888 р. [підпис]»; нижче — «Були ще раз Захарь, Галя, Илько и Наталка Краков.[ецькі]. 14/VIII 1903 р. Андр. Краков.[ецький]».

Експонування цієї ікони в Тарасовій світлиці підтверджують щоденникові записи хранителя Шевченкової могили Василя Степановича Гнилосирова (1836–1900), який згадує цю ікону в переліку речей музею. Там же є і згадка про дарителя. Також у фондах Заповідника зберігається фото інтер'єру Тарасової світлиці, де на покутті видно ікону Спаса Нерукотворного. Згадував цю ікону свого часу П. Корневський у статті «У могилі Т.Г. Шевченка»⁷.

1939 р., в зв'язку із відкриттям теперішньої будівлі музею на Чернечій горі, Тарасову світлицю було розібрано, а експонати розпорошено. Імовірно тоді ж, за невизначених обставин, і зникла ця ікона. 1991 р. її було виявлено у одного з мешканців Канева і на пропозицію заповідника закуплено для музею закупівельною комісією Міністерства культури України та передано через Дирекцію художніх виставок України. Пам'ятним для працівників стала подія 14 грудня 1991 р. Адже особисто Міністром культури України Ларисою

Хоролець ікону Спаса Нерукотворного було подаровано музею. Так вона вдруге почала своє життя на Чернечій горі. Нагадаю, що за рішенням уряду України Тарасова світлиця була відрита 3 серпня 1991 р.

Усі християнські ікони в колекції заповідника відповідають усталеному канону за сюжетом, за винятком однієї, яку взято на тимчасовий облік. Вірогідно, що це сакральна картина. Це – образ Стрітіння Господа Ісуса Христа (друга половина XIX ст.; дерево, темпера) (ТО-370). Надійшла ікона з с. Прохорівка Канівського району Черкаської області. По центру подано старця Сімеона із Ісусом-дитиною на руках, праворуч нього – навколішки Богородиця, ліворуч – благочестивий Йосип з горлицями у клітці. Постаті – без німбів. Відсутня постать пророкиці Анни. Вона замінена образом чоловіка. Кольори: червоно-коричневий, синій, зелений, жовтий. Картина потребує реставрації.

2001 р. на довічне зберігання безоплатно, відповідно до Рішення Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через кордон України через Волинський краєзнавчий музей у м. Луцьк, заповіднику було передано сім ікон, а саме: 1. Воскресіння Христове (КН-19017); 2. Стрітіння Господа Бога і Спаса Нашого Ісуса Христа (КН-19018); 3. Образ Преподобного Олексія – Чоловіка Божого (КН-19019); 4. Образ Святого Миколая Чудотворця (КН-19020); 5. Образ Покрови Пресвятої Богородиці (КН-19021); 6. Образ Пресвятої Богородиці Живоносне джерело (КН-19022); 7. Образ Іже Херувими (КН-19023). Кожна з них заслуговує на окрему увагу.

1. Ікона Воскресіння Христове з 12 святковими клеймами, що йдуть по периметру. Клейма такі: Різдво Пресвятої Богородиці, Введення в церкву Пресвятої Богородиці, Благовіщення Пресвятої Богородиці, Різдво Христове, Стрітіння Господнє, Богоявлення Господнє, Вхідження Господнє в Єрусалим, Преображення Господнє, Воздвиження Чесного Хреста, Вознесіння Господнє, Свята Трійця, Успіння Пресвятої Богородиці.

2. Сюжет ікони Стрітіння Господа Бога і Спаса Нашого Ісуса Христа є традиційний: в храмі старець Сименон тримає на руках Христа-дитину; перед ним, один за одним, стоять Богородиця, пророкиця Анна, св. Йосип (з двома горлицями у клітці).

3. Образ Преподобного Олексія – Чоловіка Божого. День пам'яті святого 30 березня (17 березня за ст.ст.). Йому моляться, щоби позбавив гордості та від зміїного укусу. Подано постать на повний зріст. Обабіч – Ангел Хранитель і св. Миколай Чудотворець.

4. Образ Святого Миколая Чудотворця подано на повний зріст в одязі православного архієрея, з піднятим догори мечем у правиці, а в лівій руці тримає храм, у якому він служив в місті Мір Лікійські. На другому плані – за принципом подання клейм – сцени з життя святого. Вгорі зображено тих,

хто дав йому атрибуту святительства – Спас, який простягає йому Євангеліє, і Богородиця, яка дає омофор.

5. Образ Покрови Пресвятої Богородиці має особливе пошанування, оскільки в ньому втілюється ідея надії і віри у заступництво Матері Божої у житті земному. Богородиця у православ'ї є «останнім щаблем іконографічної піраміди, на вершині якої стоїть образ Христа»⁸. На тлі п'ятибанної церкви подано явлення Покрови, над якою Спас Господь Вседержитель. Обабіч Покрови, відповідно: ліворуч знизу вгору – старозавітні пророки, святителі, митрополити і князі, святі мученики; праворуч знизу вгору – шість апостолів і чотири євангелісти, святі мученики, преподобні чоловіки і святі мученики, святі жінки.

6. Образ Пресвятої Богородиці Живоносне Джерело зображене традиційно: по центру – в потирі Богородиця з Ісусом-дитиною; обабіч – Свв. Михаїл і Гавриїл; унизу — віруючі, що зцілюються від джерела.

7. Образ Іже Херувими є складним за композицією: по кутах – сцени з життя євангелістів Матвія, Марка, Іоана і Луки. По центру потир з Ісусом-дитиною, на якого сходить Святий Дух у вигляді голуба, що йде від Отця. Обабіч стоять Богородиця й Іоанн Предтеча. По колу – християнські святі: Василь Великий, Петро, Андрій, Нестор, Симон, Фома, Іоанн Золотоустий, Филип, Іаков, Григорій Богослов, Варфоломій, Павло. Написом на іконі є слова пісні «Іже Херувими»: «Єжи Херувими тайно образующе, животворящей, Тройце [чествую], песнь вопиюще. Всяко ныне житейскою, о вержимъ печаль». На полі ікони: ліворуч – Пр. Стефан, Пр. Ксенія; праворуч – Микита-водопол.

Вірогідно, що час творення цих семи ікон – початок XIX ст. Матеріал і техніка: дерево, левкас, темпера, позолота. На деяких є різьба по левкасу. Ці ікони відносимо до однієї школи іконопису, оскільки вони споріднені за стилем. Вірогідно, що це ікони Бессарабії. Колорит базується на гармонійному поєднанні переважно червоного, синього, позолоти, зеленого, білого, чорного (частково). На усіх іконах, окрім Преподобного Олексія-Чоловіка Божого й Стрітіння Господа Бога і Спаса Нашого Ісуса Христа, превалує позолота й це створює особливо урочистий настрій. Кольорове рішення німбів тотожне: за формою – круглі, за кольором – позолочені. Усі ікони, як було вже зазначено, – канонічні.

Немає жодного православного храму без образу Божої Матері. У трагічні часи боротьби з турками, татарами культ Богородиці набув в Україні особливого змісту. До Богоматері зверталися у молитвах про захист від невірних, просили допомоги у скруті, нелегкій праці. У добу козаччини Богородиця набуває особливої пошани. Створені ікони Богоматері в різних регіонах України мають різноманітні варіанти, вони відмінні за типом обличчя.

1991 р. ікона Богоматір Казанська (XIX ст.; дерево, паволока, левкас, темпера) (КН-12435) була закуплена у канівки Т. І. Казанцевої. Богородиця схилила голову

до Ісуса. З боків дошки: ліворуч – архангел в білому; праворуч – Св. Параскевія з хрестом у руках. Кольори: коричневий, червоний, позолота, зелений.

В. П. Кожевніковим із Києва у 2006 р. було подаровано ікону Богоматір Одигітрія, що належала його родині, яка проживала на Херсонщині (дерево, олія) (КН-22144). Особливістю зображення цього образу є те, що Богородиця пальцями правої руки торкається скроні, а Ісус-дитина, напівлежачи, тримає лівою рукою розгорнутий сувій паперу. Їхні німби світло-жовті з асистраами. Кольори зображення традиційні: червоний, зелений, синій, білий.

У 2009 р., фонди поповнилися ще однією іконою – Цар слави (XIX ст.; дерево, темпер, олія) (КН-23639). Вона виконана за канонічними вимогами: по центру Ісус Христос сидить на троні, обабіч – Матір Божа і Іоанн Хреститель. Кольорова гама узвичаєна: червоно-коричневий, зелений, синій, білий. Одяг Ісуса Христа розписано дрібними стилізованими квітками на стеблах, що спріднює ікону за стилем написання з образами народними⁹.

До науково-допоміжного фонду віднесено цінний, за своєю легендою, образ Ісуса Христа (дерево, олія) (НД-2018). Його подарувала 1985 р. Харитина Йосипівна Баліцька, онука Івана Олексійовича Ядловського, доглядача могили Тараса Шевченка з 1884 по 1933 рр.. Нині образ експонується в Тарасовій світлиці.

В експозиції музею Т. Г. Шевченка з 1989 по 2003 рр. ікони були представлені як експонати, що відображали художню культуру України, виявляли християнську віру, духовність, високі моральні і естетичні якості народу. Вони експонувалися в двох залах – першому і четвертому.

У першому залі йшлося про дитячі й юнацькі роки Тараса Шевченка, тому три образи XIX ст. було вміщено в інтер'єрі української світлиці, а саме: Святого Миколая (кінець XIX ст.; дерево, темпера) (НД-2589) (подаровано 1988 р. А. В. Лисицею з с. Киданівка Богуславського району Київської області); Юрія Змієборця (без номера) і на покутті – Ісуса Христа (XIX ст.; дерево, темпера) (НД-2588) (подаровано 1988 р. І. С. Запотоцькою з с. Пекарі Канівського району Черкаської області).

Відомо, що іконографію святого Георгія (Юрія Змієборця) в образі римського військовика було канонізовано візантійським мистецтвом і таким він увійшов до іконопису Русі та слов'янських держав. Ця ікона була дуже поширена. У святому вбачали заступника у військових справах, а трактування його образу завжди відповідало усталеному канону¹⁰. Палітра світлих чистих фарб з перевагою білого надає зображенню св. Георгія вишуканості, благородства і святковості.

У четвертому залі експозиції 1989–2003 рр., розповідалося про останню подорож Кобзаря в Україну. Тут було вміщено дві ікони: Ісуса Христа (без номера) та Свв. Харлампія і Власія (середина XIX ст.; дерево, темпера) (НД-2590) (дарунок Л. І. Махині з села Киданівка Богуславського району Київської області).

День пам'яті св. Харлампія відзначається Православною церквою 10 лютого, а св. Власія – 11 лютого, але на іконі вони зображені разом, оскільки до них моляться, прохаючи гарного врожаю і приплоду худоби.

Священномученик Харлампій постраждав за ім'я Христа вже глибоким старцем. Тоді йому було 113 років від народження. Він помер мученицькою смертю (усічений мечем) в гоніння Півдня (202 р.), як старанний розповсюджувач християнства. Своїм старанням і стражданнями навернув до вчення Христа багатьох, які постраждали разом із ним¹¹.

Священномученик Власій, єпископ Севастійський замолоду був покірливий і благочестивий. За це севастіїські громадяни його цінували і обрали єпископом. Але почалося жорстоке гоніння Діоклетіаном. Виконуючи свої обов'язки, Власій утішав страждених і гнаних, відвідував в'язниці; але він сам не віддав себе добровільно мучителям, адже його життя потрібне було пастві. Коли християни пішли з міста, він також пішов і оселився в одній із печер. Тут він переховувався і в часи гоніння Лікінія. Проводив дні у пості і молитві. Тут його і знайшли вояки поган, які привели його до правителя. Останній спочатку ласкаво умовляв Власія зробити жертвоприношення ідолам, але побачивши непохитність християнського єпископа, наказав бити його палицями і кинути до в'язниці. Коли про це дізналася одна благочестива удова, то вона заколола своє єдине порося, приготувала його, взяла овочі і віднесла ці харчі святому до в'язниці. Св. Власій подякував їй і благословив. Він сказав їй: «Кожного року чини так на мою пам'ять, і не збідніє дім твоєї». А втім, мучитель знову покликав Власія на суд. Але ні катування, ні прохання – ніщо не могло похитнути св. Власія. Твердість його віри так вразила сімох присутніх християнок, що вони відкрито визнали себе віруючими в Христа і були нелюдським способом умертвлені. Після мук святому Власію зігнули голову¹².

Особливістю названих вище християнських ікон XIX ст. є те, що вони: надійшли з Черкащини, Київщини і Волині; датовані переважно XIX ст.; виконані на дереві. Одяг намальовано в червоних, зелених, синіх кольорах, які традиційно входили в систему канонічного художнього іконопису. На жаль, не усі ікони добре збереглися і вирішення питання їхньої реставрації пов'язане із фінансуванням.

Останні християнські ікони подаровані заповіднику наприкінці 2014 р. Олегом Павловичем Вареником, петербурзьким і стрельненським краєзнавцем, уродженцем Черкащини. Це дві сучасні канонічні християнські ікони (XXI ст.; пластик, фото кольорове церковне) св. Блаженної Ксенії Петербурзької та Божої Матері Всіх скорботних Радість.

Пов'язані вони з іменем Ликери Іванівни Яковлевої (у дівочтві Полусмак) (1840–1917), з якою Тарас Шевченко хотів створити наприкінці життя сім'ю і яку довгий час помилково вважали його останньою нареченою¹³.

Відомо, що з 1820-х років на могилу Ксенії на Смоленському цвинтарі (до речі, там було спершу поховано і Шевченка в 1861 році) приходило багато людей, отримуючи по вірі і молитвах негайну допомогу. На цю могилу приходила і Ликера Іванівна, і саме там, коли вона молилася одного разу, почула голос: «Чому ти ходиш до мене на могилу? Тут все в порядку. А у тебе є свій наречений [...]»¹⁴. Після смерті свого чоловіка, весною 1905 р. Ликера поїхала до Канева помолитися на могилі Тараса Шевченка. З цього часу тут вона проживала наїздами, винаймаючи квартиру до самої своєї смерті. Ликера Яковлева берегла Ікону Божої Матері Всіх скорботних Радість, щодня молучись у канівській богадільні. Весільний рушник з півнями, вишитий Ликерою, прикрашав цю ікону, що висіла над її ліжком. Нині цей рушник та обидві ікони експонуються у меморіальному залі музею Т. Г. Шевченка.

Цікавим є уточнення назви ікони Божої Матері Всіх скорботних Радість – «з грошиками». Річ у тім, що 23 червня / 5 серпня 1888 р. вдарила блискавка у Тихвінську каплицю, що знаходилася при Скляному заводі у Санкт-Петербурзі. Усі стіни та ікони були обпалені. Тільки образ Божої Матері Всіх скорботних Радість не постраждав. Крім того, 12 дрібних монет, що знаходилися в кухлику для пожертвувань, незбагненим чином приліпилися до лицьової поверхні ікони. Незабаром відбулося перше чудесне зцілення. Ликера, почувши про це, приходила до цієї ікони.

Отже, християнські ікони знаходяться не лише в запасниках заповідника, а й експонуються в музеях на Тарасовій горі, даючи відвідувачам багатий матеріал для культури дослідження ступеня збереженості духовності як самого Тараса Шевченка, його близького оточення, так і тих людей, котрі впорядковували місце його вічного спочинку, а також даючи розуміння християнської ікони як складової релігійних, філософських і мистецьких критеріїв східнослов'янських народів. Незважаючи на те, що зібрання сакральних предметів не чисельне, проте воно цінне своїм історичним і художнім значенням і займає гідне місце поміж інших фондів колекцій.

¹ Брижицька С. Іконописне зібрання XIX ст. Шевченківського національного заповідника / Переяславка: Наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав», випуск 4 (6). – Переяслав-Хмельницький, 2010. – С. 32-36.

² Шевченко Тарас. Документи і матеріали до біографії 1814–1961. – К.: Вища школа, 1982. – С. 280.

³ Брижицька С. Подія на Чернечій і доля людей. Про заміну чавунного хреста на могилі Тараса Шевченка. – 2-ге вид., перероб., допов. – Черкаси: Видавець Ольга Вовчок, 2013. – 200 с.

⁴ Чуковский К. И. Шевченко: Посвящается И. Е. Репину // Русская мысль [Текст]: ежемесячное литературно-политическое издание. Годъ тридцать второй. – М.: Типо-литография Т-ва И.Н.Кушнеревъ и Ко. – Кн. III-IV. – 1911. – С. 100.

- ⁵ Матлах Т. З відчуттям потаємного коду // Чернеча гора. – 2012. – №1 (29). – С. 5.
- ⁶ Брижицька С. Ікона Святого Тарасія // Чернеча гора. – 2009. – № 1 (26). – С. 8.
- ⁷ Корневський П. У могилі Т. Г. Шевченка // Исторический вестник. Историко-литературний журнал. – Год 32-ой, ноябрь, 1911 г.
- ⁸ Ременяка О. Богородичні ікони з Холмщини // Слово і Час. – 2000. – № 2. – С. 78.
- ⁹ Лихач Л., Корнієнко М. Ікони Шевченкового краю. – К.: Родовід, 2000. – 231 с.
- ¹⁰ Український іконопис XII–XIX ст. з колекції НХМУ: альбом. – Хм.: Галерея, К.: Артанія Нова. – 2005. – С. 8.
- ¹¹ Полное собрание житий святых Православной Греко-Россійской Церкви / Подъ редакцией Е. Поселянина. – С.-Петербургъ, 1908. – Мѣсяць февраль. – Москва: Издание Донского монастыря издательский отдел Московского патриархата при участии ТОО «Светлячок», 1992. – С. 32. – Переклад українською мовою Брижицької С.
- ¹² Там само. – С. 41–42.
- ¹³ Перша офіційна доповідь «Тайны последнего стихотворения Шевченко и его обручение с Анной из Луги» виголошена Вареником О. П. на Міжнародній конференції «Т.Г. Шевченко и его время» в Інституті російської літератури (Пушкінському Домі) Російської Академії наук (24–26 листопада 2014 р.). Перша публікація в Росії: Вареник О. П. «Неизвестная невеста Шевченко из Луги» // Лужская правда. – 2014. – 27 ноября. Перша публікація в Україні: Брижицька С. Анна – остання наречена поета // Канівчанка. – 2014. – 24 грудня. – № 57. – С. 6. – Електронний ресурс: <https://www.youtube.com/watch?v=rFIwqhwM5U>. 14 Вареник О. П. Искушение любовью. История одного экспромта. Шевченко в Стрельне. – Стрельна – Санкт-Петербург, 2014. – С. 40.